

پایه‌های آوایی همسان (۱)

وزن واژه یا رکن عروضی

وقتی بیتی را تقطیع هجایی کردیم، پس از مشخص شدن مرز هجاهای کوتاه و بلند، این هجاها را باید به اجزای چهار تایی، سه تایی، چهار تا سه تایی و سه تا چهار تایی تقسیم کنیم تا سرانجام نظم و آهنگ شعری در آن برقرار شود و سپس برای هر یک از این اجزاء، معادلی از ارکان عروضی را انتخاب می‌کنیم و زیر هجاها قرار می‌دهیم. از طرفی چون در صرف زبان عرب همه کلمات را با «فعل» (ف - ع - ل) سنجنده‌اند و قالب‌هایی برای کلمات ساخته‌اند و مثلاً می‌گویند «شاعر» بر وزن «فاعل» است، در عروض عربی و فارسی نیز برای (مجموعه چند هجای کوتاه و بلند) قالب‌هایی (ارکانی) وضع کرده‌اند که نمایانگر وزن شعر هستند. مثلاً می‌گویند «بشنو از نی» (U--U) بر وزن فاعلاتن است یا «کبوتر» (U--U) بر وزن فاعولن و «می‌روم» (U-) بر وزن فاعلن است.

انواع ارکان عروضی

ارکان عروضی بر اساس تعداد هجاهایشان به ارکان چهارهجایی (مثل مستفعلن و فاعلاتن)، سه هجایی (مثل فاعولن و فاعلن)، دو هجایی (مثل فع لن و فَعْل) و یک هجایی (مثل فع) تقسیم می‌شوند.

جدول وزن واژه‌ها (ارکان عروضی)

۱. مفاعیلن: U--U	۱) یک هجای کوتاه	چهار هجایی	وزن واژه‌ها (ارکان عروضی)
۲. فاعلاتن: U--U			
۳. مستفعلن: U--U			
۱. مفتعلن: UU--	۲) دو هجای کوتاه		
۲. فَعَلَاتن: UU--			
۳. مَفاعیل: U--U			
۴. مفاعلن: U-U-			
۵. فاعلات: U-U-			
۶. مُستفعل: UU--			
۱. فَعَلَات: UU-U	۳) سه هجای کوتاه		
۲. مفاعل: UU-U			
• مفعولن: ---	۱) بدون هجای کوتاه	سه هجایی	
۱. فَعولن: U--	۲) یک هجای کوتاه		
۲. مفعول: U--			
۳. فاعلن: U-			
• فَعْلن: UU-	۳) دو هجای کوتاه	دو هجایی	
• فع لن: --	۱) بدون هجای کوتاه		
• فَعْل: U-	۲) یک هجای کوتاه		
• فع: -	یک هجای بلند		یک هجایی

❖ مهم‌ترین وزن واژه‌های (ارکان عروضی) شعر فارسی ۱۹ تاست که با آن‌ها آشنا می‌شویم:

الف) وزن واژه‌های آزاد که در آغاز و میان و پایان مصراع می‌آیند:

(۱) فاعلاتن = U -- (تَن تَن تَن)	(۲) فاعلن = U -- (تَن تَن)
(۳) مفاعیلن = U --- (تَن تَن تَن)	(۴) فعولن = U -- (تَن تَن)
(۵) مستفعلن = U --- (تَن تَن تَن)	(۶) مفعولن = --- (تَن تَن)
(۷) فَعَلاتن = UU -- (تَن تَن تَن)	(۸) فَعْلُن = UU -- (تَن تَن)
(۹) مفاعِلن = U - U - (تَن تَن تَن)	(۱۰) مفتعلن = U U - (تَن تَن تَن)
(۱۱) فع لن (= مُستف) = -- (تَن تَن)	

ب) وزن واژه‌های غیر پایانی که آخرین هجای آن‌ها کوتاه است به همین دلیل نمی‌توانند در پایان مصراع بیایند:

(۱) فاعلاتُ = U - U - (تَن تَن تَن)
(۲) فَعَلاتُ = U - U U - (تَن تَن تَن)
(۳) مَفاعیلُ = U - - U - (تَن تَن تَن)
(۴) مُستفَعِلُ = U U - - (تَن تَن تَن)
(۵) مفعولُ = U - - (تَن تَن تَن)
(۶) مفاعِلُ = U U - U - (تَن تَن تَن)

ج) وزن واژه‌های پایانی که فقط پایان مصراع می‌آیند:

(۱) فَعْل = U - (تَن)
(۲) فَع = - - (تَن)

نکته ← گاه از آخر رکن پایانی یک وزن، یک یا دو یا سه هجا حذف می‌شود، مثلاً اگر از آخر «U - - -» (مفاعیلن) یک هجا حذف شود، می‌ماند «U - -» (فعولن) دو هجا حذف شود، می‌ماند «U -» (فَعْل)؛ سه هجا حذف شود، می‌ماند «-» (فَع). (هجای پایانی مصراع‌ها همیشه بلند است.)

نکته ← به این دو نکته مهم خوب توجه کنید:

۱. از بین وزن واژه‌های بالا ← ۶ وزن واژه (رکن عروضی)، اصلی به شمار می‌روند که شامل:

(۱) مفاعیلن = U --- (تَن تَن تَن)	(۲) فعولن = U -- (تَن تَن)	(۳) فاعلاتن = U -- (تَن تَن)
(۴) فَعَلاتن = UU -- (تَن تَن تَن)	(۵) مستفعلن = U --- (تَن تَن تَن)	(۶) مفتعلن = U U - (تَن تَن تَن)

۲. با اِعمالِ تغییراتی در این وزن واژه‌ها و ارکان عروضی، وزن واژه‌ها و ارکان عروضی جدیدی پدید می‌آید که در جدول صفحه بعد این تغییرات وزنی را می‌بینید.

انواع پایه‌های آوایی

- حالا که وزن واژه‌ها یا همان ارکان عروضی را یاد گرفتیم باید به سراغ انواع پایه‌های آوایی برویم.
اگر به کمک شکل بخوایم آرایش و نظم پایه‌ها (ارکان) را در اوزان مختلف شعر فارسی نشان دهیم و آن‌ها را به همسان، همسانِ دولختی و ناهمسان تقسیم کنیم؛ به اشکال زیر می‌رسیم:

الف) همسان تک پایه‌ای: □ □ □ □

ب) همسانِ دولختی: ○ □ ○ □

ج) ناهمسان: □ △ ○ □

پایه‌های آوایی همسان تک پایه‌ای (تکراری)

پس از تشخیص و درک پایه‌های آوایی، درمی‌یابیم که پایه‌های آوایی بیت‌ها، به شکلی هماهنگ و تکراری در پی هم می‌آیند. به بیان دیگر، می‌توان پایه‌ها را به دسته‌های هجایی ۴ تا ۴ تا یا ۳ تا ۳ تا به صورت منظم تقسیم کرد.

○ فهرست وزن‌های همسان تک پایه‌ای

وزن واژه	اوزان ساخته شده با این وزن واژه	نشانه‌های هجایی
۱- مفاعیلُن (---U)	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	---U / ---U / ---U / ---U
	مفاعیلن مفاعیلن مفاعی (فعولن)	--U / ---U / ---U
۲- فَعولُن (--U)	فعولن فعولن فعولن فعولن	--U / --U / --U / --U
	فعولن فعولن فعولن فعل	-U / --U / --U / --U
۳- مُستفَعِلُن (-U--)	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	-U-- / -U-- / -U-- / -U--
	مستفعلن مستفعلن مستفعلن فع	- / -U-- / -U-- / -U--
۴- فاعِلَاتُن (-U--)	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن	--U- / --U- / --U- / --U-
	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	-U- / --U- / --U- / --U-
	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	-U- / --U- / --U-
۵- فَعَلَاتُن (-UU)	فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن	--UU / --UU / --UU / --UU
	فعلاتن فعلاتن فعلاتن فَعِلُن	-UU / --UU / --UU / --UU
	فعلاتن فعلاتن فَعِلُن	-UU / --UU / --UU
۶- مُفْتَعِلُن (-UU-)	مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن	-UU- / -UU- / -UU- / -UU-
	مفتعلن مفتعلن فاعلن	-U- / -UU- / -UU-

اولین رکن عروضی که در این درس با آن آشنا می‌شویم (مفاعیلن = U - - -) است. در شعر فارسی دو وزن همسانِ پر کاربرد با این رکن ساخته می‌شود که در جدول زیر آمده‌است:

رکن عروضی (وزن واژه)	وزن‌های ساخته شده با این رکن عروضی	نشانه‌های هجایی
مفاعیلن (U - - -)	۱. مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	U - - - / U - - - / U - - - / U - - -
	۲. مفاعیلن مفاعیلن مفاعی (فعولن)	U - - - / U - - - / U - - -

۱) مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (U - - - / U - - - / U - - - / U - - -)

این وزن همسان، حاصل تقسیم بندی هجاها به صورت ۴ تا ۴ تایی است که از تکرارِ منظمِ رکنِ عروضی (مفاعیلن / U - - -) ساخته می‌شود. به این صورت که پس از خوانش درست بیت، درنگی منظم را در میان پایه‌های آوایی هر مصراع، احساس می‌کنیم و درمی‌یابیم که هر مصراع از پایه‌های تکراری و منظم چهارهجایی تشکیل شده‌است. بعد از تقطیع شعر و گذاشتن نشانه‌های هجایی به صورت ۴ تا ۴ تایی، متوجه می‌شویم که وزن بیت از تکرارِ منظمِ چهار بار (U - - -) به دست می‌آید. سپس وزن واژه یا رکن معادل آن یعنی «مفاعیلن» را زیر هر دسته هجایی می‌نویسیم تا وزن «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» حاصل شود.

چه دانستم که این سودا مرا زین سان کند مجنون / دلم را دوزخی سازد، دو چشم را کند جیحون؟

پایه‌های آوایی	چ	دا	نَس	تَم	ک	این	سو	دا	م	را	زین	سان	ک	ند	مَج	نون
	د	لَم	را	دو	ز	خی	سا	زَد	دُ	چَش	مَم	را	ک	نَد	جِی	حون
نشانه‌های هجایی	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-
وزن واژه	مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			

- می‌بینید که هجاهای بیت بالا را ۴ تا ۴ تا تقسیم کردیم و وزن «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» به دست آمد.

گر از رخ پرده برداری که چون من نیست زیبایی / من از جان دست بردارم که چون من نیست شیدایی

پایه‌های آوایی	گ	رَز	رُخ	پَر	د	بَر	دا	ری	ک	چُن	مَن	نِی	سَتْ	زِی	با	یی
	م	نَز	جان	دَس	ت	بَر	دا	رَم	ک	چُن	مَن	نِی	سَتْ	شِی	دا	یی
نشانه‌های هجایی	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-
وزن واژه	مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن			

- وزن این بیت هم مانند قبلی است. مصراع‌های این بیت هم از «چهار پایه آوایی ۴ هجایی یکسان» تشکیل شده‌است.

۲) مفاعیلن مفاعیلن فعولن (U - - - / U - - - / U - - -)

این وزن همسان، مانند وزن قبلی است با این تفاوت که رکن (مفاعیلن / U - - -) دو بار تکرار شده و یک هجا از رکن آخر حذف شده و به صورت (فعولن / U - -) آمده‌است.

به هر گل می‌رسد می‌بوید این دل / نمی‌دانم که را می‌جوید این دل

پایه‌های آوایی	ب	هَر	گُل	می	ر	سَد	می	بو	ی	دین	دِل
	ن	می	دا	نَم	ک	را	می	جو	ی	دین <td>دِل </td>	دِل
نشانه‌های هجایی	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-
وزن واژه	مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعی (فعولن)			مفاعیلن	

- می‌بینید که هجاهای بیت بالا را ۴ تا ۴ تا تقسیم کردیم و وزن «مفاعیلن مفاعیلن مفاعی (فعولن)» به دست آمد.

سخن کز عشق خیزد مایه‌دار است جهان عشق است و دیگر خاک و خار است

سُ	خَن	كَز	عِش	قُ	خِی	زَد	مَا	یِ	دَا	رَسْتُ
جَ	هَان	عِش	قَس	تُ	دِی	گَر	خَا	كُ	خَا	رَسْتُ
U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-
وزن واژه			مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعی (فعولن)	

- وزن این بیت هم مانند قبلی است. هجای آخر مصراع‌ها کشیده هستند که باید بلند در نظر گرفته شوند.

رکن عروضی «فاعلاتن»

رکن عروضی بعدی که در این درس با آن آشنا می‌شویم (فاعلاتن = - U -) است. سه وزن همسان پر کاربرد با این رکن ساخته می‌شود که در جدول زیر آمده‌است:

رکن عروضی (وزن واژه)	وزن‌های ساخته شده با این رکن عروضی	نشانه‌های هجایی
فاعلاتن (- U -)	۱. فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن	- - U - / - - U - / - - U - / - - U -
	۲. فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	- U - / - - U - / - - U - / - - U -
	۳. فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	- U - / - - U - / - - U -

(۱) فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (- U - / - - U - / - - U - / - - U -)

این وزن همسان، حاصل تقسیم بندی هجاها به صورت ۴ تا ۴ تایی است که از تکرار منظم رکن عروضی (فاعلاتن / - U -) ساخته می‌شود. به این صورت که پس از خوانش درست بیت، درنگی منظم را در میان پایه‌های آوایی هر مصراع، احساس می‌کنیم و درمی‌یابیم که هر مصراع از پایه‌های تکراری و منظم چهارهجایی تشکیل شده‌است. بعد از تقطیع شعر و گذاشتن نشانه‌های هجایی به صورت ۴ تا ۴ تایی، متوجه می‌شویم که وزن بیت از تکرار منظم چهار بار (- U -) به دست می‌آید. سپس وزن واژه یا رکن معادل آن یعنی «فاعلاتن» را زیر هر دسته هجایی می‌نویسیم تا وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن» به دست آید.

کار ما عشق است و مستی، نیستی در عین هستی بگذرد از خودپرستی، هر که با ما کار دارد

کَا	رِ	مَا	عِش	قَس	تُ	مَس	تِی	نِی	سُ	تِی	دَر	عِی	نِ	هَس	تِی
بَگ	ذَ	رَد	اَز	خُد	پَ	رَس	تِی	هَر	کِ	بَا	مَا	کَا	رِ	دَا	رَد
-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-
وزن واژه		فاعلاتن		فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن					

- می‌بینید که هجاهای بیت بالا را ۴ تا ۴ تقسیم کردیم و وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن» به دست آمد.

چشم شوخت بر دلم هر لحظه زخمی تازه دارد آخر ای زیبا صنم جور و ستم اندازه دارد

چِش	مِ	شَو	خَت	بَر	دِ	لَم	هَر	لَح	ظِ	زَخ	مِی	تَا	زِ	دَا	رَد
آ	خِ	رِی	زِی	بَا	صَد	نَم	جَو	رُ	سِ	تَم	اَن	دَا	زِ	دَا	رَد
-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-
وزن واژه		فاعلاتن		فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن					

- وزن این بیت هم مانند قبلی است. مصراع‌های این بیت هم از «چهار پایه آوایی ۴ هجایی یکسان» تشکیل شده‌است.

۲) فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (-U- / -U- / -U- / -U-)

این وزن از وزن قبلی به دست می‌آید به این صورت که یک هجا از رکن پایانی آن حذف شده‌است. این وزن هم همسان بوده و با وزن قبلی در یک گروه وزنی قرار می‌گیرد.

می‌رسد روزی که شرط عاشقی دلدادگی است آن زمان، هر دل فقط یک بار عاشق می‌شود

پایه‌های آوایی	می	ر	سَد	رَو	زِی	کِ	شَر	طِ	عَا	شِ	قِی	دِل	دَا	دِ	گِیَسْتُ
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-
وزن واژه	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن		

- می‌بینید که هجاهای بیت بالا را ۴ تا ۴ تقسیم کردیم و وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» به دست آمد. هجای آخر مصراع اول باید بلند در نظر گرفته شوند.

رهبرت عشق است، از کوه و بیابانت چه باک بند بگسل آخر از پا، سوی او گامی بزن

پایه‌های آوایی	رَه	بَ	رَت	عِش	قَسَد	تَ	اَز	کُو	هَ	بِ	یَا	بَا	نَت	چَ	بَاکُ
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-
وزن واژه	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن		

- وزن این بیت هم مانند قبلی است. هجای آخر مصراع اول باید بلند در نظر گرفته شوند.

۳) فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (-U- / -U- / -U-)

نظم و چینش هجاهای این بیت در هر پایه، با نمونه‌های قبلی یکسان است و همگی با یک آهنگ و وزن سروده شده‌اند و هجاهای کوتاه و بلند به صورت یکسان از پی هم آمده‌اند؛ اما تعداد هجاهای پایه‌های این بیت‌ها با هم تفاوت دارند. به بیان دقیق‌تر، «وزن واژه» این بیت نیز «فاعلاتن» است، ولی یک رکن (پایه آوایی) کمتر دارد.

همچو نی می‌نالم از سودای دل آتشی در سینه دارم جای دل

پایه‌های آوایی	هَم	چُ	نِی	مِی	نَا	لَ	مَز	سُو	دَا	یِ	دِل	
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	
وزن واژه	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن		

- اگر هجاهای بیت بالا را ۴ تا ۴ تقسیم کنیم و وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» به دست می‌آید.

گر بسوزد همچو شمعم عشق او راز عشقش را نگه دارم به جان

پایه‌های آوایی	گَر	بِ	سُو	زَد	هَم	چُ	شَم	عَم	عِش	قِ	اَو	
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	
وزن واژه	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن		

- وزن این بیت هم مانند قبلی است.

پ) ای که درد عشق را گفستی مداوایی ندارد آتش است آری ولی پروانه پروایی ندارد

																	پایه‌های آوایی	
																		نشانه‌های هجایی
																		وزن واژه

ت) دردم از یار است و درمان نیز هم دل فدای او شد و جان نیز هم

																		پایه‌های آوایی
																		نشانه‌های هجایی
																		وزن واژه

ث) دیدن روی تو سهل است و ندیدن مشکل است چیدن این گل گناه است و نچیدن مشکل است

																		پایه‌های آوایی
																		نشانه‌های هجایی
																		وزن واژه